

Hur jag intog det nordkaukasiska fästet Majkop

Karina Vamling

Jag har många gånger fått frågan hur det kom sig att jag började intressera mig för Kaukasus och kaukasiska språk. Det var inte kontakterna med de gästvänliga och varma människorna i Kaukasus eller den exotiska naturen och fascinerande historien och kulturen, utan det var en specifik bok som ledde mig in på det kaukasiska spåret. Det var under en doktorandkurs i språktypologi i början av 80-talet som jag råkade komma över en gammal beskrivning av adygeiska¹ när jag botaniserade bland äldre grammatikor på Lunds universitetsbibliotek – *Grammatik för adygeiska språket* (på ryska, 1941) av Nikolaj Jakovlev och Daur Ashkhamaf. Adygeiska var det mest komplexa språk jag hade träffat på och det blev en utmaning att försöka förstå hur det här språket var uppbyggt. Jag blev oerhört fascinerad av hur man med ett enda ord, ett enda verb, kunde uttrycka motsvarande en hel sats (t ex verbformen *w-a-f-je-s-tə-gh* som kan översättas som 'jag gav dig till honom för deras skull', där inte bara subjektet utan flera objekt markeras i samma form). Detta är något som är vanligt i kaukasiska språk – men inte förekommer i indo-europeiska språk – och för en språkvetare var detta ett spännande fält.

Det skulle dock visa sig omöjligt för mig att fortsätta med forskningen kring adygeiska vid den här tidpunkten. Det tog mig två och ett halvt år av försök att erhålla tillstånd att få göra fältarbete i Majkop – och slutligen lyckades det i februari 1988. Majkop är huvudstad i det dåvarande Adygeiska autonoma området² i Nordkaukasus i Ryska federationen. Språket adygeiska (västtjerkessiska) talades av cirka 125.000 enligt folkräkningen 1989, huvudsakligen i just Adygeiska autonoma området.

¹ Jakovlev, N. & D. Ashkhamaf. 1941. *Grammatika adygejskogo literaturnogo jazyka*. Moskva-Leningrad: Izd-vo AN SSSR.

² Sedan 1992 Adygeiska republiken.

Vägen till Majkop

Mina försök att utverka ett tillstånd att få besöka Majkop och göra fältarbete där började i Sverige 1986, men de byråkratiska och administrativa irrgångarna genom Sovjetunionens utbildningsministerium var ogenomträngliga för den svenska motparten Svenska Institutet, som förfogade över ett antal utbytesstipendier mellan Sverige och Sovjetunionen.

Min förhoppning var att bli tilldelad ett av dessa utbytesstipendier, vilket jag också blev 1987/1988, men med Tbilisiuniversitetet som bas och Sovjetunionens utbildningsministerium som huvudman. Senare, under min forskningsvistelse i Georgien, fortsatte jag mina ansträngningar för att få till stånd ett besök i Majkop, nu inifrån Sovjetunionen. Tbilisiuniversitetet och i synnerhet Chikobavainstitutet³ för språkvetenskap vid Georgiska vetenskapsakademien hade mycket goda relationer med forskare vid universiteten i Nordkaukasus. Professor Zeinab Kerasheva, som jag ville ha som kontaktperson och handledare i Majkop, var just en sådan person.

Rörligheten för utlänningar inom Sovjetunionen var mycket begränsad. Det var bara tillåtet att röra sig ett par mil utanför vistelseorten utan särskilt tillstånd och visum. För varje resa, kort som lång, krävdes inbjudan eller skriftligt underlag/motivering och anhållan, som inlämnades till internationella avdelningen på universitetet, för vidare utredning och godkännande. Därefter kunde visum utfärdas till orten i fråga. När stipendietiden i Tbilisi var nästan slut kom äntligen ett positivt beslut angående min forskningsresa till Majkop. Kanske utgick man ifrån att jag hade gett upp och inte skulle sätta planerna i verket på grund av att tiden var så knapp, men jag kom iväg i alla fall.

Начальнику отдела научных
виз и документов
Института
Г. З. Кербашев

исходя из справки-анкеты из Тбилиси
Карина Валентиновна на ее имени в
Майкопе или в окрестностях (сметается с-го по
21-го февраля).

По программе Минбура СССР ¹⁹⁸⁷ ~~предназначен~~
Карина Валентиновна из Тбилиси ~~предназначен~~
исходя из Майкопа, Моздок и Москвы.
Валентина Карина имеет диссертацию на
тему "Продуктивные аспекты в развешивании
спиральных асимметрий".

Цель поездки - исследование этих
исотопов в северо-западных частях,
его исследованию для ее диссертационной
работы.

В Майкопе для консультации по
диссертации ~~предназначен~~
консультант проф. Кербашев ~~З. З.~~
исходя из Майкопа, зав. каф. археологии
З. З. Кербашев и литература ~~предназначен~~
научно-исследовательского института.

Utkastet till motiveringen för min
resa, adresserad till chefen för
internationella avdelningen,
kamrat Zjvania.

³ Namnformerna Chikobava, Kerasheva, Ashkhamaf och Kumakhov förekommer i internationella publikationer och väljs därför här framför de svenska formerna Tjikobava, Kerasjeva, Asjchamaf och Kumachov.

Mötet

Adygeiska autonoma området hade inte någon egen flygplats, så jag landade i närbelägna Krasnodar, huvudstaden i Krasnodarregionen. Jag blev välkommen med blommor vid ankomsten och sedan körd i institutets vita bil av märket Volga till Majkop och hotellet.

När jag morgonen därpå blev hämtad av personer som skulle följa mig från hotellet till institutet, fick jag min första praktiska erfarenhet av de traditionella tjerkesiska umgängesreglerna. Medan vi gick mot institutet bytte personerna som följde mig sida flera gånger. När tjerkeser promenerar finns det invecklade regler för vem som skall gå till höger, vänster, i mitten eller före/efter i förhållande till andra i sällskapet. Ordningen avgörs om det är män eller kvinnor som promenerar tillsammans, om det är en blandad grupp, vem som är yngre eller äldre, om det är ett gift par. Jag hade läst om detta tidigare, men förväntade mig inte att det fortfarande praktiserades och inte i relation till utlänningar.

Ännu mer förvånad blev jag av mottagandet på institutionen. Institutionen bestod huvudsakligen av ett enda, ganska stort rum med skrivbord längs alla fyra väggarna. På väggen över ett stort bokskåp hängde ett porträtt av en av författarna till den ovan omtalade boken som jag fann på Lunds universitetsbibliotek, Daur Ashkhamaf. Så snart jag steg in i rummet reste sig alla och förblev stående, yngre som äldre, tills jag hade satt mig. Detta upprepades varje gång när jag kom in på institutionen. Detta var givetvis ett sätt att hälsa, en artighetsbetygelse mot mig som gäst enligt tjerkesiska umgängesseder, trots att jag var betydligt yngre än många av medarbetarna.

*På institutionen blickar porträttet av Daur Ashkhamaf ned på medarbetarna.
Foto: KV*

I Majkop fanns en högre läroanstalt, Pedagogiska institutet, där man bl.a. utbildade lärare i adygeiska språket och litteraturen. Det var vid detta institut som jag var gästforskare. Forskning med lokal anknytning bedrevs även vid Adygeiska forskningsinstitutet för ekonomi, historia, litteratur och språk i Majkop.

Adygeiska och den nordvästkaukasiska kontexten

Adygeiska bildar tillsammans med kabardinska, abazinska och abchaziska de nordvästkaukasiska språken. Adygeiska (västtjerkessiska) och kabardinska (östtjerkessiska) är nära besläktade och inbördes begripliga och kallas tjerkessiska med en gemensam benämning. Det numera utdöda språket ulychiska tillhör även de nordvästkaukasiska språken. När man studerar en karta som visar språk och etniska grupper i regionen syns de nordvästkaukasiska språken (Kumakhov & Vamling 2009) som mindre öar i det omgivande huvudsakligen rysktalande området av kosacker och "vanliga" ryssar.

Talare av väst- och östtjerkessiska i (1) Adygeiska republiken, (2) Karatjai-Tjerkessien och (3) Kabardino-Balkarien. Källa: Kumakhov & Vamling (2009: 16)

En motsvarande karta som återger etniska förhållanden för cirka 170-180 år sedan skulle ha visat en helt annan situation. Tjerkesserna hade då fortfarande kontrollen över större delen av nordvästra Kaukasus, både norr om Kaukasusbergen och längs Svartahavskusten. Den slutliga ryska segern över de nordvästkaukasiska stammarna var slaget 1864 på Krasnaja Poljana utanför Sotji (på platsen där Olympiska vinterspelen hölls exakt 150 år

senare). Efter nederlaget drevs större delen av nordvästkaukasierna i exil till Osmanska riket och kosacker och andra ryska kolonisationsstyrkor tog de tjerkesiska områdena i besittning (Vamling 1999).

Det finns långt fler tjerkeser utanför f.d. Sovjetunionen än i Kaukasus. Det förekommer olika siffror, men bara i Turkiet beräknas det finnas mellan 1-4 miljoner tjerkeser (Jaimoukha, 2001: 102). Ättlingar till tjerkeserna som drevs i exil under 1800-talets senare hälft finns numera främst i Turkiet, Jordanien, Israel, Syrien och USA och här finns fortfarande talare av olika nordkaukasiska språk.

Professor Zeinab Kerasheva

Under min vistelse i Majkop blev det många möten och konsultationer med professor Zeinab Kerasheva, en lågmäld, svartklädd liten dam. Hon gav mig sin senaste bok (Kerasheva 1984), som delvis behandlade samma kategorier i tjerkesiska (adygeiska och kabardinska) som jag arbetade med i georgiska. Hon tillhörde den akademiska tradition som formats kring professor Arnold Chikobava i Tbilisi och hade liksom flera andra unga nordkaukasiska språkforskare skrivit sin avhandling och disputerat vid Tbilisiuniversitetet. Hennes arbete utmynnade senare i en adygeisk grammatik gemensamt med min lärare, professor Giorgi Rogava i Tbilisi (Rogava & Kerasheva, 1966). Detta samarbete var en del i en akademisk gemenskap mellan forskare och institutioner i Georgien och kolleger och forskningsinstitutioner i Nordkaukasus, något som fortfarande spelar stor roll trots politiska hinder inom många områden.

Zeinab Kerasheva talade inte mycket om den politiska situationen med mig och inte heller om den tragiska tjerkesiska historien. Intrycket var att många tjerkeser inte visste så mycket om denna del av historien; det var inte något man kunde tala öppet om och kontaktvägarna till tjerkeserna i emigrationen var helt stängda. Jag fick dock en nyutkommen bok av henne, som kommit ut i en begränsad upplaga och som jag förstod var mycket värdefull för henne: *Sidor ur historien* av V.M. Atalikov, om tidiga beskrivningar av Nordkaukasus i utländska källor.

Adygeiska autonoma områdets status

Medan det i unionsrepublikerna söder om Kaukasusbergen pågick en allt mer intensiv diskussion kring ökad självständighet från det sovjetiska centralstyret, fanns även en rörelse i Adygeiska autonoma området med betydligt blygsammare målsättning. Zeinab Kerasheva berättade om initiativ och de ansträngningar som gjordes – inom de sovjetiska politiska och administrativa organens ram – för att åstadkomma en förändring av Adygeiska autonoma områdets status. Adygeiska området lydde administrativt in under Krasnodarskij kraj (Krasnodarregionen). Nu verkade man för ett utträde ur Krasnodarskij kraj och mer självständig status som autonom republik inom Ryska federationen. En drivande faktor i den här rörelsen var att man hoppades kunna stärka ställningen för den adygeiska kulturen. Exempelvis var förhoppningen att kunna ge undervisningen i adygeiska ett större utrymme i skolan om det skedde inom ramen för en autonom republik.

Båda dessa mål uppnåddes innan Sovjetunionens sönderfall: Adygeiska områdets utträde ur Krasnodarskij kraj godkändes i december 1990 och i juli 1991 godkände Ryska federationens Högsta sovjet det tidigare autonoma området som Socialistiska sovjetrepubliken Adygeja inom RF.

Adygeiska kulturens och språkets status och situation

Ny lärobok i adygeiska (1986)

genomgått flera skriftreformer. Den skrift som används nu utarbetades på basis av det ryska alfabetet och ersatte 1938 en skrift baserad på det latinska

Zeinab Kerasheva var engagerad i ett stort läroboksprojekt och dessutom en av författarna. Jag fick även denna serie med nyutkomna läroböcker i adygeiska språket för olika stadier inom grundskolan. I de adygeiska skolorna undervisas i adygeiska språket och litteraturen, medan undervisningen i andra ämnen sker på ryska. Illustrationen är hämtad ur läroboken för årskurs 7-8 (Daurov, Kerasheva, Shaov 1986).

Som framgår här skrivs adygeiska med det kyrilliska alfabetet. Språket har

Arbete på hotellet i Majkop. Prof. Zeinab Kerasheva (t.h.). Foto: KV

alfabetet. Tidigare användes i mindre omfattning den arabiska skriften. Övriga nordvästkaukasiska språk skrivs numera också med kyrilliska bokstäver, men det finns skillnader i hur vissa ljud återges i de olika språkens stavningsprinciper. Den kyrilliska skriften är ganska dåligt anpassad till de nordvästkaukasiska språ-

ken. I många fall används tre-fyra bokstäver för att återge ett ljud, t ex *кхъ*, *кхъу*, *нIу*, *кIу* (Vamling 1999). Det har därför varit återkommande diskussioner om att återinföra det latinska alfabetet (med kompletterande diakritiska tecken).

Hotellrummet var arbetsrum under vistelsen i Majkop

hjälp möjlighet att arbeta med studenter som hade olika dialektbakgrund, bl a abadzach, bzjeduch och sjapsug, och göra inspelningar med dem.

En annan uppgift som jag arbetade med var att sammanställa en kortfattad grammatisk beskrivning av adygeiska som skulle ingå i boken *Världens språk – en typologisk och geografisk översikt*. Zeinab Kerasheva och de andra medarbetarna på institutionen konsulterade mig i detta.

Det var en grupp på fem-sex medarbetare från institutet som kom till mig och arbetade på hotellet, och däribland Zeinab Kerasheva. Under en av de här sessionerna var det en detalj som särskilt fastnade i mitt minne, något som refererade till de traditionella tjerkesiska umgängesformerna.

En av de yngre kvinnorna berättade om något som hennes man hade gjort. Det som förvånade mig var reaktionen på detta från en av kollegerna i gruppen. Hon påpekade senare att det var anmärkningsvärt att en yngre kvinna hade dristat sig till att nämna sin man vid förnamn i professor Kerashevas närvaro.

Ett annat exempel på hur äldre traditioner levde kvar var hur en kollega berättade om en incident där en yngre kvinnlig släkting blivit utsatt för brudrov, inte som en del av en bröllopsritual utan snarare som en kidnappning (och när flickan hade tvingats leva med en person hade hon inte någon utsikt att bli gift med någon annan). Det var tydligt att de traditionella sociala mönstren fortfarande var en realitet, trots decennier av sovjetisk fostran.

Språkets status

Adygeerna är titulärnation i Adygeja, men utgör en minoritet i republiken. Vid den sista sovjetiska folkräkningen (1989) utgjorde adygeerna endast 22% av befolkningen, medan ryssarna svarade för 68%. Mot denna bakgrund är lätt att se de svårigheter som adyge-

Med Zeinab Kerasheva och journalisten Rita utanför Adygeiska avdelningen för radio och television.

iska språket har för att utvecklas och bevaras. Särskilt svag är ställningen i Majkop och andra städer, där ryska dominerar stort, medan adygeiska har ett starkare fäste på landsbygden.

En symbolisk närvaro finns för adygeiska i en del officiella sammanhang, som här (ovan) med parallella skyltar på ryska och adygeiska vid ingången till Adygeiska avdelningen för radio och television. Vid den här tiden hade lokalradion dagliga sändningar på både adygeiska och ryska, varav betydligt kortare sändningstid på adygeiska.

Det kom ut några dagliga tidningar på adygeiska – ovan t.v. *Socialisticheske Adygei* – liksom en skönlitterär tidskrift och en del andra publika-

*Adygeiska dramatiska teaterns skådespelartrupp.
Uppsättningar på både adygeiska och ryska*

tioner. Vid Adygeiska Dramatiska Pusjkin-teatern framträdde en skådespelartrupp med repertoar av uppsättningar på både adygeiska och ryska.

Fortsättning följde

Forskningsvistelsen i Majkop var kort, bara två veckor, och jag insåg att jag måste ändra strategi för att kunna fortsätta arbetet med de nordvästkaukasiska språken. Det hade tagit mig två och ett halvt år att få tillstånd att komma till

Majkop. Naltjik, huvudstaden i den östtjerkessiska autonoma republiken Kabardino-Balkarien var inte öppen för utlänningar av säkerhetsskäl.

I London 1990 anordnade sällskapet *Societas Caucasologica Europaea* konferensen IV Caucasian Colloquium. Detta var ett betydelsefullt möte som samlade många av de kaukasologer som var verksamma på olika håll i Europa och USA vid den här tiden.

Från vänster: Besarion Jorbenadze, Maia Machavariani, Guram Topuria, Shukia Apridonidze, Vladimir Kikilashvili, Asker Gadagatl, Zeinab Kerasheva, Zurab Sarjveladze och Karina Vamling.

Det hade lyckats de engelska organisatörerna George Hewitt och Donald Rayfield vid School of Oriental and African Studies (SOAS) att även bjuda in flera sovjetiska forskare, däribland Zeinab Kerasheva och Asker Gadagatl från Majkop, Besarion Jorbenadze, Maia Machavariani, Guram Topuria och flera andra från Tbilisi och Moskva. De politiska spänningarna och begynnande konflikterna i olika delar av Kaukasus satte dock sitt avtryck i den akademiska atmosfären under konferensen och särskilt märkbart blev de georgisk-abchasiska spänningarna under konferensens sista session med föredrag av bl.a. Vladislav Ardzinba (senare president i utbrytarrepubliken Abchazien).

För egen del blev kontakten med två andra forskare som bjudits in till konferensen av stor betydelse för mitt fortsatta arbete: paret Zara Kumakhova

och Mukhadin Kumakhov. När Sovjetunionen nu delvis hade öppnat upp var min plan att i stället för att själv försöka ta mig till Nordkaukasus för längre forskningsvistelser, ordna samarbeten med forskare från Kaukasusregionen och förlägga mycket av arbetet till Sverige. Jag konsulterade Mukhadin Kumakhov om detta och hur man skulle kunna gå till väga. Mycket oväntat och glädjande för mig uttryckte han intresse för att själv inleda ett sådant samarbete. Professor Kumakhov var en av de främsta specialisterna på nordvästkaukasiska språk, verksam vid Institutet för språkvetenskap vid Sovjetunionens vetenskapsakademi i Moskva och själv talare av kabardinska (östtjerkessiska) från Naltjik (även han hade doktorerat i Tbilisi och tillhörde Chikobavaskolan). Professor Zara Kumakhova var verksam vid samma institution i Moskva och är ursprungligen från Majkop och talare av adygeiska (västtjerkessiska). Detta blev början på ett nära tjugoårigt samarbete, tack vare fortsatt stöd från Svenska institutet och Kungl. Svenska Akademien (Vamling 2018). Vårt samarbete resulterade i tre monografier (Kumakhov & Vamling 1998; 2006; 2009) och ett antal artiklar om både väst- och östtjerkessiska.

Litteratur

- Atalikov, V.M. (1987). *Stranitsy istorii* [=Sidor ur historien]. Nal'čik: El'brus.
- Daurov, Kh.B., Kerasheva, Z.I och A.A. Shaov. (1986). *Adygejskij jazyk dlja 7-8 klassov* (på adygeiska). Majkop: Adygejskoe otdelenie Krasnodarskogo knižnogo izd-va.
- Jaimoukha, Amjad. (2001). *The Circassians. A handbook*. Richmond: Curzon Press.
- Jakovlev, N. & D. Ashkhamaf. (1941). *Grammatika adygejskogo literaturnogo jazyka* [=Grammar of the standard Adyghe language (in Russian)]. Moskva-Leningrad: Izd-vo AN SSSR.
- Kerasheva, Z.I. (1984). *Predloženija s finitnymi i infinitnymi glagolami v adygschix jazykax* [=Sentences with finite and nonfinite verbs in the Circassian languages (in Russian)]. Tbilisi: Mecniereba.
- Kumakhov, M. & K. Vamling, (2009). *Circassian Clause Structure*. Caucasus Studies 1. School of International Migration and Ethnic Relations, Malmö University.
- Kumakhov, M. & K. Vamling. (2006). *Ergativnost' v čerkesschix jazykax* [=Circassian clause structure (in Russian)], School of International Migration and Ethnic Relations, Malmö University.
- Kumakhov, M. & K. Vamling. (1998). *Dopolnitel'nye konstrukcii v kabardinskom jazyke* [=Complementation in Kabardian (in Russian)], Department of Linguistics, University of Lund.
- Rogava, G.V. och Z.I. Kerasheva. (1966). *Grammatika adygejskogo jazyka*. Krasnodar & Majkop: Krasnodarskoe knižn. Izd.

- Vamling, K. (1999). *Tjerkesserna – splittring och återförening*, Department of Linguistics, Lund University. Ms. https://www.academia.edu/1294274/Tjerkesserna_splittring_och_%C3%A5ter%C3%B6rening_The_Circassians_disunion_and_reunion_in_Swedish_
- Vamling, K. (2018). ‘O zarubežnoj dejatel’nosti professora M.A. Kumaxova’ [=On Professor M.A. Kumakhov’s work abroad (in Russian)] in: Xeževa, M.R. (ed), *Muxadin Abubekirovič Kumaxov*. Series ‘Materialy k bibliografii učenyx IGI KBNC RAN’. Nal’čik: Izd. otdel IGI KBNC RAN, 91-94.
- Vamling, K. ‘Adygeiska’. I: *Världens språk – en typologisk och geografisk översikt*, redigerad av K. Vamling och Jan-Olof Svantesson. Institutionen för lingvistik, Lunds universitet. Kompendium.

Kort om författaren och Valda arbeten för Karina Vamling, se hennes andra artikel i den här volymen “Fyra år som förändrade Georgiens identitet”.